

Husbandfinansierte selveier-
leiligheter under bygging på
Grønland torg i 1990.

FOTO: ØRJAN ELLINGVÅG /

ARBEIDERBLADET / ARBARK

JARDAR SØRVOLL

Norsk boligpolitikk 1970-2015

Sosialdemokratiets såreste punkt?

I denne artikkelen argumenteres det for at boligpolitikken gradvis ble et av Arbeiderpartiets såreste punkter fra slutten av 1970-tallet. På begynnelsen av 1970-tallet forsøkte partiet seg med radikale svar på boligmarkedets utfordringer. Offentlig boligformidling og boligslett ble lansert som virkemidler for å bekjempe ulikhet i boligsektoren. På 1980- og 1990-tallet ble styringsambisjonene svakere i takt med boligsektorens generelle liberalisering. I en verden hvor de sentrale styringsredskapene fra etterkrigstiden - som Husbanken og boligkooperasjonen - hadde tapt mye av sin kraft, mistet Arbeiderpartiets boligpolitikk retning. Den ble stadig vanskeligere å forene med sosialdemokratiske honnørord som «rettferdig fordeling» og «politisk styring». Boligpolitikken ble ikke bare et ideologisk problem, men var stundom også en partistrategisk hodepine.

Artikkelen er ment som et bidrag til forskningen om Arbeiderpartiet og velferdsstatens nyeste historie. Boligpolitikken var både en sentral del av velferdsstatens ekspansjon i Norge etter andre verdenskrig, og en hjørnestein i det som har blitt kalt den «skjulte velferdsstaten» gjennom skatte-subsidieringen av private boliger.¹ Arbeiderpartiets historie er også nært knyttet til boligsaken, og den brukes ofte som et illustrerende *case* i historiefaglige fremstillinger av velferdsstatens ekspansjon i det Arbeiderpartistyrte Norge etter andre verdenskrig.² Berge Furre skriver i sin Norgeshistorie at «ein stor regulert bustadmarknad, ein sterk bustadkooperasjon, offentleg styring, subsidiert bustadbygging med eit sosialt og utjamnande siktemål vart kjenneteikn ved den 'sosialdemokratiske orden'». ³ For Furre er den regulerte boligomsetningen i boligsamvirket «ein juvel» i denne ordenen.⁴ En annen sentral historiker som Francis Sejersted legger seg tett opp til Furre, og omtaler boligpolitikken i etterkrigstiden som «en av sosialdemokratiets største suksesser». ⁵ Norske historikere og samfunnsvitere tegner imidlertid et dystre bilde av tilstandene i boligsektoren fra og med 1980-tallet. For Furre er dereguleringen

av boligmarkedet under Willoch-regjeringen et eksempel på den sosialdemokratiske ordens sammenbrudd.⁶ I en artikkel i *New Left Review* tolker en rekke kjente norske samfunnsvitere samme fenomen som et angrep på den norske modellen. Historikeren Jon Skeie fremstiller på sin side den boligpolitiske utviklingen fra 1980 til 2004 som et eksempel på en allmenn «nyliberal vending» i norsk politikk og samfunnsliv.⁷

Denne artikkelen gir anledning til å borre dypere enn det som er mulig i artikler og bøker som behandler et stort antall samtidshistoriske emner. Jeg analyserer Arbeiderpartiets politikk på tre delområder - boligbygging, boligomsetning og boligbeskatning - de siste fire tiårene. Det sentrale spørsmålet i denne analysen er hvorfor boligpolitikken *egentlig* er et av sosialdemokratiets såreste punkter?

Artikkelen bygger på et bredt utvalg kilder og forskningslitteratur, og trekker på mine tidligere arbeider som forskningsrapporten *Norsk boligpolitikk i forandring 1970-2010* og doktoravhandlingen *The Politic of Cooperative Housing in Norway and Sweden*.⁸ I motsetning til disse arbeidene er denne artikkelen konsekvent orientert mot Arbeiderpartiet. Slik sett er den en oppfølger til min masteroppgave fra 2007, *Arbeiderpartiet og reguleringen av boligomsetningen 1970-1989*, og Erling Annaniassens trebindsverk om det norske boligsamvirket, arbeiderbevegelsens nære allierte i etterkrigstiden.⁹

Boligpolitikk: en sosialdemokratisk hodepine

De første tiårene etter andre verdenskrig var norsk boligpolitikk basert på et tett samarbeid mellom Statens Husbank, kommunene og private utbyggere. I det jeg kaller for boligpolitikken lange etterkrigstid (omtrent 1950-1990) hadde myndighetene stor innflytelse over produksjonsvolum, kostnader og ressursfordelingen i boligsektoren. I offentlige dokumenter ble det stundom formulert et mål om at husholdningenes boutgifter ikke skulle overstige 20 prosent av en industriarbeiders årsinntekt. Husleieregulering, prisregulering og den offentlige boligfinansieringen var ment å bidra til realiseringen av denne målsettingen.

Fra og med slutten av 1970-tallet ble boligpolitikken gradvis mer markedsorientert. Husbankens andel av boligfinansieringen ble redusert, kommunenes subsidiering av tomter og samarbeid med boligkooperasjonen ble avvirket de fleste steder, og Stortinget opphevet lovene som regulerte boligpriser og husleier. Fra midten av 1990-tallet synes det rimelig å snakke om en «boligsosial vending», det vil si en vridning av Husbanken og boligpolitikken oppmerksomhet mot de mest vanskeligstilte gruppene. Idealet var ikke lenger generelle boligbyggingssubsidier, men selektive virkemidler som bostøtte til utvalgte grupper.¹⁰

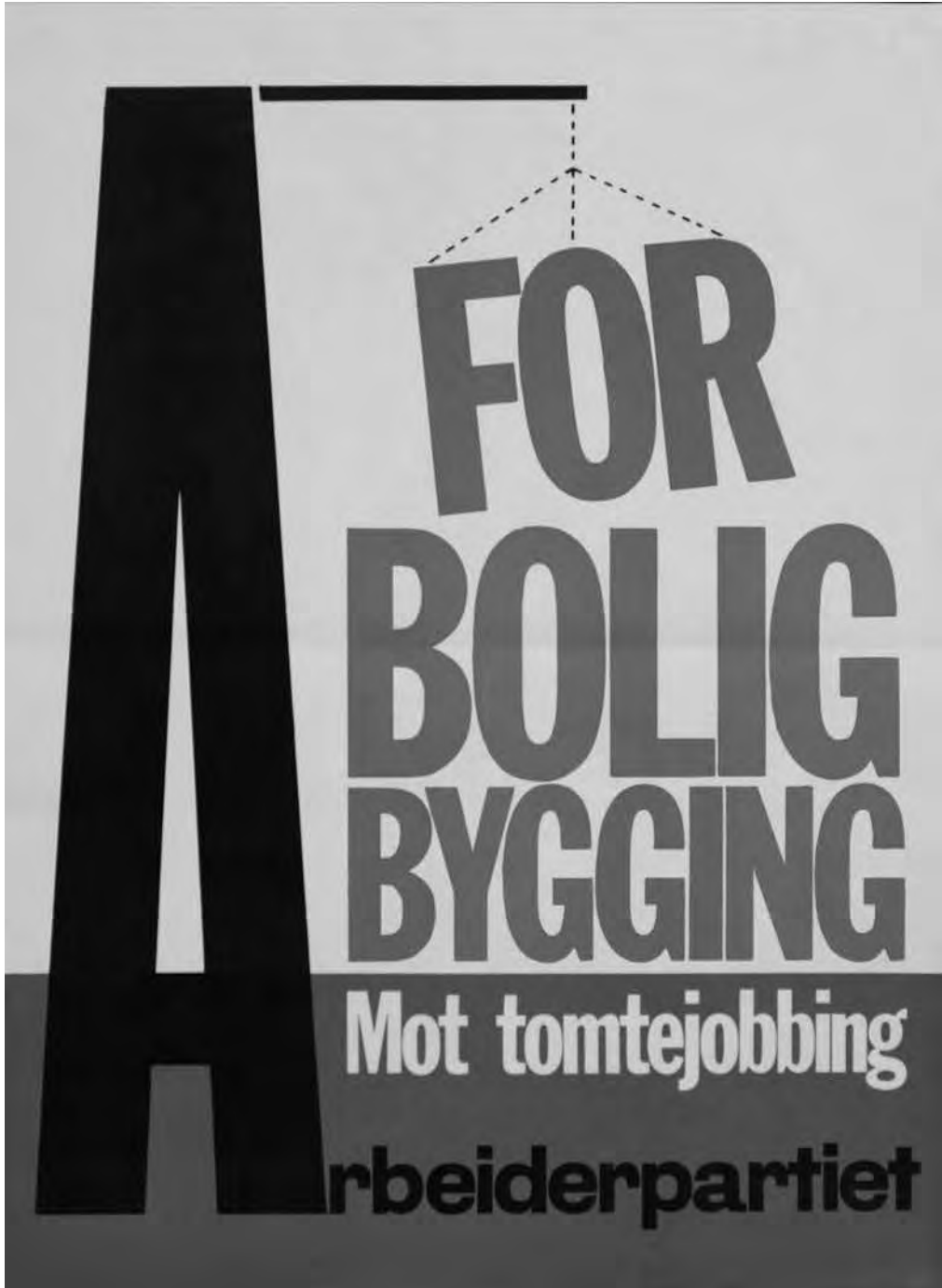
Slik jeg skal komme tilbake til nedenfor, tok regjeringer utgått fra

Arbeiderpartiet del i nedmonteringen av boligpolitikken fra den lange etterkrigstiden. Likevel er det min påstand at deler av Arbeiderpartiet og fagbevegelsen aldri har forsont seg med den markedsstyrte boligsektoren. Sagt på en annen måte: mange sosialdemokrater har aldri lært seg å elske det frie boligmarkedet og strever med en ulykkelig kjærlighet til etterkrigstidens boligpolitikk. Dette reflekterer dels at Arbeiderpartiet har vært splittet i boligspørsmål, og dels at utviklingen i boligsektoren har vist seg vanskelig å forene med sosialdemokratiske honnørord som «politisk styring» og «rettferdig fordeling». Selv ledende Arbeiderpartipolitikere, som på ingen måte kan regnes som perifere rabulister, er ambivalente til dagens boligpolitikk. Torgeir Micaelsen, Arbeiderpartiets daværende finanspolitiske talsmann, uttalte til NRK at boligpolitikken «var ute av kontroll» og «et forsømt kapittel» i 2012.¹¹ I et intervju med Morgenbladet fra oktober 2013 fremhevet avtroppende partileder Jens Stoltenberg at boligmarkedet var en av kildene til økonomisk ulikhet som burde bekjempes gjennom politiske virkemidler.¹² De siste årene har også representanter for fire ulike tenketanker på rødgrønn side - Agenda, Manifest, Progressiv og Res Publica - levert innspill til en ny sosialdemokratisk boligpolitikk. Fellesnevneren for disse bidragene, som ellers er ulike, synes å være en oppfatning om at sentrum-venstre per i dag mangler en kraftfull boligpolitikk.¹³ Sentrale representanter for Arbeiderpartiet har endelig fremhevet at «bolig er et grunnleggende velferdsgode» eller en del av den brede velferdspolitikken på tross av boligsektorens markedsorientering.¹⁴

Det siste illustrerer et dilemma for Arbeiderpartiet fra slutten av 1970-tallet. På tross av at det ble stadig vanskeligere for politikerne å være utviklingens herrer på boligmarkedet, var det fortsatt gjenstand for politisk-normative vurderinger. Boligsektoren hadde slik sett ett bein i markedet og ett bein i velferdsstaten - ifølge den svenske statsviteren Bo Bengtsson har boligen alltid vært «velferdsstatens markedsvare».¹⁵ For Arbeiderpartiet var det imidlertid en utfordring at noen velgergrupper og partier var motstandere av partiets boligpolitiske ambisjoner. Det gjaldt ikke minst boligeierinteressene og deres forsvarere i Høyre og Fremskrittspartiet. Slik jeg vil forsøke å vise i analysen av de tre delområdene nedenfor, har boligsektoren derfor representert både en ideologisk og partistrategisk hodepine for Arbeiderpartiet.

Boligbygging: målsettinger uten virkemidler?

Husbanken og den kommunale tomtepolitikken var hovedmotorene i den storstilte og planmessige boligreisningen de første tiårene etter andre verdenskrig. Husbankens standardkrav og generelle støtte til nye boliger var en garanti for realiseringen av idealet om «sosialt forsvarlige boliger,

Før kommunevalget i 1963 var boligbygging på plakaten for Arbeiderpartiet.

til sosialt forsvarlige priser». De kommunale boligbyggingsprogrammene - utarbeidet fra midten av 1960-tallet etter svensk mønster - var også et viktig uttrykk for planstyringen og de ikke-kommersielle idealene som preget boligsektoren i den lange etterkrigstiden. Nær sagt alle kommuner av noen størrelse formidlet subsidierte tomter og laget detaljerte planer basert på befolkningsprognoser og beregninger av boligbehov. Regjeringene opererte på sin side med årlige måltall for det totale antallet privat- og statsfinansierte boliger.¹⁶

For Arbeiderpartiet var den planmessige boligbyggingen viktig av flere årsaker. Etter krigen var det boligmangel - ikke bare i det krigsherjede Finnmark og Nord-Troms, men også i byer som Oslo og Bergen. Mange partier satte derfor boligsaken høyt på agendaen. På ulike tidspunkt utfordret både kommunistene og de borgerlige Arbeiderpartiets sakseierskap på dette området. Helge Seip og Venstres løfte om å sette ny fart i boligbyggingen før valget i 1965 er bare det mest kjente eksempelet. For Arbeiderpartiet gjaldt det derfor å fremstå som en mest mulig troverdig forsvarer av Husbanken og den statsfinansierte boligreisningen. Den planmessige og behovsstyrte boligbyggingen harmonerte også godt med populære ideologiske oppfatninger i arbeiderbevegelsen: et nødvendig velferdsgode, eller en sosial rettighet, som boliger skulle fordeles i tråd med befolkningens behov. Endelig fungerte deler av arbeiderbevegelsen - som LO, bygningsindustriarbeiderne og boligkooperasjonen - som pressgrupper på boligforsyningsområdet. Bygningsarbeiderne og Arbeiderpartiregjeringene hadde ikke minst en sterk fellesinteresse av en stabil og høy boligproduksjon. I en konjunkturuksatt og sesongpreget bransje som bygg- og anleggsnæringen var den statsfinansierte boligreisningen et stabiliserende element som kunne avverge massearbeidsledighet.¹⁷

Fra slutten av 1970-tallet forekom det store endringer i boligforsyningspolitikken. Det var Arbeiderpartiet som innledet omleggingen fra regjeringssposisjon. Etter motkonjunkturpolitikkenes nederlag reduserte Nordli-regjeringen Husbankens utlånsrammer i 1979 og 1980. Samtidig økte regjeringen renta i statsbankene og opprettet et eget boutgiftsutvalg. Budskapet fra utvalgets flertall og Brundtland-regjeringens boligmelding fra 1981 var klar. I fremtiden skulle generelle subsidier trappes ned til fordel for behovsprøvd støtte, og private kredittinstitusjoner få en større rolle i boligfinansieringen. Finansminister Per Kleppes notater fra budsjettkonferansen på Staur i 1979, indikerer at noen regjeringsmedlemmer mente det var unødvendig at Husbanken subsidierte 8 av 10 nye boliger.¹⁸

Regjeringen ledet av Høyres Kåre Willoch (1981-86), og Arbeiderpartiets regjeringer på 1980- og 90-tallet fulgte gradvis opp kursen staket ut på begynnelsen av 1970-tallet. To tunge offentlige utvalg ledet av Per Kleppe - NOU 1989:1 og NOU 1995:11 - gjentok boutgiftsutvalgets konklusjoner i

skarpere form. Rentesubsidiene knyttet til Husbankens oppføringslån ble i 1996 avskaffet av Brundtland-regjeringen i tråd med Kleppeutvalgenes budskap. Med et unntak for bank- og boligkrisa på 1990-tallet, overtok videre de private kredittinstitusjonene stadig mer av boligfinansieringen fra 1980-tallet. Parallelt med denne utviklingen ble også den kommunale boligforsyningspolitikken lagt om. Spesielt etter krakket på boligmarkedet på slutten av 1980-tallet ble kommunene mer forsiktige i tomtepolitikken. På 1990- og 2000-tallet ble tomtesubsiadiene avskaffet og boligbyggingsprogrammene erstattet med boligsosiale handlingsplaner orientert mot de mest vanskeligstilte. I samme periode overtok private i stor grad kommunenes rolle i tomtefremskaffelsen. Kort fortalt ble den behovsstyrte boligreisningen avløst av en markedsbasert boligforsyning.¹⁹

Omleggingen av boligforsyningspolitikken var svært upopulær i deler av Arbeiderpartiet og fagbevegelsen.

Omleggingen av boligforsyningspolitikken var svært upopulær i deler av Arbeiderpartiet og fagbevegelsen. I et notat om Willoch-regjeringens boligliberalisering fra SVs boligutvalg heter det at Arbeiderpartiet er delt i to ulike leire: «finansdept.-fløyen» og «Torbjørn [sic] Berntsen-fløyen».²⁰ Selv om dette selvsagt er en forenkling, treffer notatet relativt godt hva gjelder arbeiderbevegelsens konfliktlinjer i boligspørsmål.

Nedskjæringene i den statlige boligfinansieringen ble drevet frem og støttet av politikere med tilknytning til Finansdepartementet eller andre deler av regjeringsapparatet. Andre tok til motmæle mot denne utviklingen. Det gjelder for eksempel Thorbjørn Berntsen, Arbeiderpartiets boligpolitiske talsmann på store deler av 1970- og 80-tallet, partisekretær Ivar Leveraas, leder av partiets boligutvalg Bjørn Skaug, og mange tillitsvalgte med tilknytning til boligsamvirket og fagbevegelsen.²¹

Da Arbeiderpartiet var i opposisjon på første halvdel av 1980-tallet var det for øvrig Thorbjørn Berntsen-fløyens resept som ble skrevet ut. Partiet krevde igjen høyere boligbygging, lavere rente i Husbanken og en større andel statsbankfinansierte boliger.²² Arbeiderpartiets programmer på 1980-, 1990- og 2000-tallet peker også tilbake til boligbyggingspolitikken fra den lange etterkrigstiden - her er det blant annet tale om Husbanken som en motor i den stabile boligforsynings tjeneste.²³ Uviljen mange sosialdemokrater nærer mot den markedsstyrte boligforsyningen kommer også til uttrykk i innstillingen til Arbeiderpartiets boligutvalg fra 2012, *Boligbygging - et politisk ansvar*. Her argumenteres det for at det må være et «overordnet politisk ansvar å sørge for stabilt nivå på boligforsyningen», ikke minst av hensyn til å motvirke den kraftige prisstigning på boligmarkedet siden 1993.²⁴ Utvalget mener videre at det er et paradoks, «at vi i et land hvor mye annet er et offentlig ansvar, ikke har en tydeligere politisk ansvarsplasing av det å sikre folk flest et sted å bo».²⁵ Disse generelle formulerin-

gene blir fulgt opp av en rekke konkrete forslag som kan sammenfattes under overskriften «plan og styring».

Boligutvalgets innstilling illustrerer sårheten over boligforsyningspolitikken i Arbeiderpartiet: sentrale politikere opplever at det er et område hvor de har mistet kontrollen. Nøkkelinstitusjoner som Husbanken gir ikke lenger næring til sosialdemokratisk stolthet. Kritiske røster ville også si at boligutvalgets innstilling avslørte sosialdemokratenes avmakt i den markedsbaserte boligbyggingens tidsalder: i fravær av store offentlige subsidier eller juridiske tvangsmidler er det vanskelig å lokke eller tvinge profittorienterte utbyggere til å stikke spaden i jorda. Ambisjonen om høy og stabil boligproduksjon kan derfor fremstå som en målsetting uten virkemidler.²⁶

Boligkooperasjonen og boligomsetningen

I løpet av mellomkrigstiden valgte Oslo Arbeiderparti boligkooperasjonen og OBOS som sitt fremste redskap i boligpolitikken. Etter 1945 ble denne Oslomodellen overført til andre tettbygde strøk. I boligpolitikkenes lange etterkrigstid var det tette bånd mellom arbeiderbevegelsen og boligsamvirket, som fra 1946 var organisert i Norsk Boligbyggelags Landsforbund (NBBL). Boligkooperasjonens fremste menn hadde gjerne bred erfaring fra lokalpolitikken og deltok aktivt i utformingen av Arbeiderpartiets boligpolitikk. Ivar Mathisen, OBOS-sjef mellom 1968 og 1983, var for eksempel en nær alliert av Einar Gerhardsen, og innehaver av en rekke tunge verv før han viet seg til boligsaken. Før 1968 hadde han blant annet vært AUF-leder, sekretær i Oslo Arbeiderparti, medlem av sentralstyret og varaordfører i Oslo.²⁷

I tråd med Arbeiderpartiets «pragmatiske og demokratiske sosialisme»²⁸ etter krigen ble boligkooperasjonen betraktet som en gylden mellomvei mellom offentlig og privat boligbygging. Boligadministrasjonen i det Arbeiderpartistyrte Oslo hadde vekslende erfaringer med kommunal boligbygging fra 1920- og 1930-tallet. Det ble betraktet som et dyrt og lite hensiktsmessig alternativ. Rollen som gårdeier, og konfliktene med leieboere den medførte, var også lite å trakte etter for politikere som kjempet om velgernes gunst. Det var også vanlig å forestille seg at husholdninger som eide sine boliger i fellesskap passet bedre på dem enn leieboere.²⁹ Private leiegårder ble på sin side allment forbundet med 1800-tallets klassesamfunn i arbeiderbevegelsen. «Gårdeierveldet» representerte dårlige og utrygge boligforhold. På sikt ønsket Arbeiderpartiet alle private leiegårder til livs. Andre menneskers hjem var ikke et område for «privat business», for å sitere Trygve Brattelis tale på landsmøtet i 1949. Ifølge Bratteli måtte boligbyggingen organiseres slik at de nye «husene enten eies av beboerne i fellesskap – i kooperative byggelag, eller for småhus av beboerne selv».³⁰

Flyfoto over Etterstad fra 1955, med det aller første OBOS-borettslaget fra 1931 nederst i bildet, og et typisk boligfelt fra 1950-tallet rundt. FOTO: ARBEIDERBLADET / ARBARK

Boligsamvirket tok avstand fra den private gårdeierbusinessen Brateli foraktet. Idealet var produksjon, drift og omsetning av boliger etter selvkostprinsippet. Prisen på boliger og tomter skulle enkelt sagt reflektere det de kostet å produsere. Boligkooperasjonens formål var ikke privat profitt, men kontinuerlig bygging og drift av boliger til medlemmenes fordel. I teorien fantes det heller ikke leieboere og gårdeiere i boligkooperasjonen, borettslaga var «sjølleiere», de styrte seg selv og eide sine andelsleiligheter i fellesskap. Ifølge den sosialdemokratiske boligortodoksien stoppet ikke fellesskapets grenser ved den enkeltes dørstokk, tvert imot var boligkooperasjonen tuftet på tanken om solidaritet mellom boende og boligsøkende medlemmer.³¹

daritetsprinsippet og borettsshavernes interesser som boligeiere. Solidaritetsprinsippet tilsa for eksempel regulerte priser på leilighetsandeler. I gjenreisningsperioden, frem til 1950, var andelsprisene eller takstene i OBOS låst fast til førkrignivået. Helt frem til slutten av 1950-tallet tillot Oslos fremste boligbyggelag kun beskjedne takstøkninger. Tanken bak denne strenge reguleringen var at offentlige subsidier og boligkooperasjonens selvkostproduksjon skulle komme alle boligsøkere til gode, ikke bare beboere som tilfeldigvis solgte sin andel i en gunstig markedssituasjon. Arbeiderpartiets Trygve Nilsen, boligrådmann i Oslo på 1950-tallet, var en talefør representant for dette synspunktet. Nilsen advarte mot «den spekulative hensikt», han mente lå i ønsket om «å få mest mulig på bekostning av de som skal overta [...] leilighetene og bebo dem fremover». ³² Retorikken til Nilsen og de ledende kreftene i boligkooperasjonen ga forrang til fellesskapet mellom boligsøkende og boende medlemmer. I praksis ga imidlertid boligkooperasjonen og Gerhardsen-regjeringen innrømmelser til borettsshavernes interesser som boligeiere. I 1959 ble det innført et nytt takstsystem som kom OBOS-medlemmers krav om høyere pristakster i møte. ³³

På 1970- og 1980-tallet ble den latente spenningen mellom solidaritetsprinsippet og boligeierinteresser avløst av åpen konflikt. Noen beboere forsøkte å løsrive seg fra prisreguleringens og boligkooperasjonens bånd, ved å oppløse sine borettslag og omdanne dem til selveierleiligheter. Slik forsøkte de å høste økonomiske fordeler av markedspriser, individuell fradragsrett for gjeldsrenter og bedre belåningsbetingelser. Mye av bakgrunnen for oppløsningsbølgene som preget boligkooperasjonen på 1970-tallet, var inflasjonen som førte til store prisforskjeller mellom det regulerte og frie boligmarkedet. Dette gjorde i sin tur det vanskelig for borettshavere å konkurrere om attraktive eneboliger. ³⁴

I store deler av arbeiderbevegelsen utløste oppløsningsbølgene engasjement på vegne av boligkooperasjonen og solidaritetsprinsippet. Partikontoret i Oslo bidro med «materiell, foredrag, hjelp til styre-medlemmer i borettslagsstyrene og formidling av juridisk bistand» for å stoppe avviklingen av en rekke borettslag i hovedstaden. ³⁵ På Stortinget forsvarte Arbeiderpartiets representanter prisreguleringsbestemmelsene mot et Høyre som støttet kravene om høyere pristakster og oppløsningsrett. Etter oppfordring fra Oslo Arbeiderparti og NBBL sørget også stortingsflertallet - Arbeiderpartiet og SV primært - for å vedta nye lover som satte en stopper for oppløsningsforsøkene og gjorde det vanskeligere å kreve «penger under bordet» for andelsleiligheter. Parallelt med denne «forbudslinja» sørget riktignok Arbeiderpartiets regjeringer for å tilgodese borettsshavernes individuelle interesser på andre måter: borettshavere fikk fradragsrett for gjeldsrenter på linje med andre boligeiere i 1975 og pristakstene på andelsleiligheter ble oppjustert i flere

omganger før valgnederlaget i 1981. Det siste viser at partiledelsen var bevisst på og forsøkte å fjerne noe av grunnlaget for Høyres appell i 1970-tallets boligdebatt.³⁶

På 1980-tallet - tiåret hvor markedspriser *de facto* ble innført på hele boligmarkedet, inkludert boligkooperasjonen - opprettholdt mange i Arbeiderpartiet sine tidligere holdninger til reguleringen av boligomsetningen. Gitt solidaritetsprinsippets befestede stilling i arbeiderbevegelsen og boligkooperasjonen var det ikke rart at partiet stemte mot alle Willoch-regjeringens forslag om liberalisering av boligmarkedet på begynnelsen av 1980-tallet, og at nestleder Einar Førde harselererte med de samme forslagene på Arbeiderpartiets landsmøte i 1987.³⁷ Førde omtalte «Willochs politikk som ein sterk innskrenkning av fridomen» for ungdom på boligjakt, et synspunkt som utvilsomt ble delt av mange partimedlemmer, sympatisører og andre som betraktet avreguleringen av boligsamvirket som en spiker i kista til den «sosiale boligpolitikken» fra etterkrigstiden.³⁸

Partisekretær Thorbjørn Jagland og partileder Gro Harlem Brundtland foretok på den annen side et dårlig skjult oppgjør med Arbeiderpartiets linje i boligomsetningsspørsmål i *Aksjon Frihet*, et partiinternt debattopplegg som har blitt et referansepunkt for «moderniseringen» eller høyredreiningen av det europeiske sosialdemokratiet på tampen av det 20. århundret.³⁹ I et notat forfattet av Jagland, også kjent som frihetsdebattens far, snus i realiteten partiets retorikk fra 1970- og begynnelsen av 1980-tallet på hodet. Under overskriften «Frihet på boligmarkedet» plasserer han borettsstavernes interesser i sentrum og nevner intet om de boligsøkende og deres behov for en bolig til en overkommelig pris:

Jeg er ikke i tvil om at vår holdning til boligkooperasjonen er et av våre største problemer i byene, særlig i Oslo. Færre og færre mennesker opplever at boligkooperasjonen gir dem frihet på boligmarkedet. Høyres selveierpropaganda og agitasjon om oppløsning av borettslag har klart slått an. Slagordene om at «du skal eie din egen bolig» og «du skal betale inn til deg selv» fenger. Kan vi reise en debatt om løsninger som gjør at folk også innen boligkooperasjonen får følelsen av å eie og betale inn til sin egen bolig?⁴⁰

Jaglands notat var i stor grad motivert av de dårlige valgresultatene i Oslo fra midten av 1970-tallet. Med unntak av stortingsvalget i 1977, var Høyre større enn Arbeiderpartiet i alle valg mellom 1975 og 1985 i hovedstaden. Etter 1982 var det nettopp i Oslo at reguleringene på boligmarkedet hadde størst betydning. Her var alle OBOS- og USBL-leiligheter prisregulert frem til 1. juni 1988. Sitatet fra notatet gjengitt ovenfor kan

tyde på at dette var en kilde til irritasjon for Jagland, som ønsket å løfte ørnen blant partiene tilbake til gamle høyder og i den forbindelse ville «gå inn i alle de spørsmålene vi så lå der og som kanskje var til hinder for at Arbeiderpartiet fikk ytterligere framgang».⁴¹

Det kan argumenteres for at skjebnen til boligkooperasjonen og reguleringene på boligmarkedet er et sårt punkt for Arbeiderpartiet på minst fire måter. For det første har sannsynligvis Jagland rett i at partiet mistet velgere til Høyre som følge av sin boligmarkedspolitik. Statsviteren Ann-Hélen Bay viser at Høyres oppslutning blant personer som bodde i borettslag i de fire største byene økte med 14 prosent fra 1969 til 1981. Samtidig tapte Arbeiderpartiet 28 prosent blant denne gruppen; 15 prosent mer enn partiets samlede tilbakegang i samme periode.⁴²

For det andre er boligomsetningen et eksempel på at Arbeiderpartiets mange reformutspill på det tidlige 1970-tall ikke alltid tålte møtet med velgernes holdninger, sakseksperters vurderinger og andre partiers agitasjon. Før 1975 så mange i arbeiderbevegelsen for seg obligatorisk offentlig boligformidling og prisregulering på hele eller store deler av boligmarkedet. En boligreform av denne typen ble også seriøst vurdert i Brattelis andre regjering mellom 1973 og 1975.

Støtten til obligatorisk boligformidling og prisregulering i Arbeiderpartiet var dels et produkt av det Francis Sejersted har kalt «Arbeiderpartiets radikalisering» på 1970-tallet - drevet frem av nederlaget i EEC-avstemningen og SVs brakvalg i 1973. På den annen side var tanken om å legge boligmarkedet under strengere offentlig kontroll både i tråd med rotfestede oppfatninger om solidarisk boligpolitikk i arbeiderbevegelsen og logisk med utgangspunkt i grunntrekk ved samtidens boligmarked. I en situasjon hvor de fleste boliger ble produsert med betydelig offentlig støtte, tilsa prinsippet om solidaritet mellom kjøper og selger at alle, eller de fleste, boliger ble underlagt pristakst.⁴³ Etter flere interne debatter og utredninger avviste likevel Bratteli-regjeringen alle forslag om å øke den offentlige kontrollen med boligomsetningen i 1975. Denne beslutningen ble tatt på bakgrunn av sterke innvendinger fra mange høringsinstanser og valgtaktiske avveininger. Ifølge en meningsmåling fra 1972 støttet kun 21 prosent av befolkningen - og litt under 30 prosent av Arbeiderpartiets velgere - obligatorisk offentlig forkjøpsrett og prisregulering på boliger.⁴⁴ Dette resultatet ga selvfølgelig Høyre, Aftenposten, Eiendomsmeglerforbundet og andre motstandere av økt offentlig kontroll i boligsektoren vann på mølla. Det som kanskje veide tyngre for partiledelsen og regjeringen var at også vennlig innstilte eller nøytrale høringsinstanser - som Bygningsindustriarbeiderforbundet, Prisdirektoratet, Forbrukerrådet, Norges Byggforskningsinstitutt og Finansdepartementet - hadde sterke innven-

Før 1975 så mange i arbeiderbevegelsen for seg obligatorisk offentlig boligformidling og prisregulering på hele eller store deler av boligmarkedet.

Den sosiale boligbyggingen var et av temaene i 1.mai-toget i Oslo i 1973. FOTO: ARBEIDERBLADET / ARBARK

ding. Disse høringsinstansene advarte blant annet mot store administrative kostnader og utilsiktede konsekvenser.⁴⁵

For det tredje har Arbeiderpartiet tilsynelatende tapt kampen om historien hva gjelder debatten om reguleringene på boligmarkedet. Etter 1990 har få om noen fremstående sosialdemokrater løftet frem solidaritetsidealene som lå bak Arbeiderpartiets støtte til prisreguleringen og boligkooperasjonen de første tiårene etter krigen. Temaets sårhet understrekes av at Thorbjørn Berntsen – bannerføreren for partiets boligpolitikk på 1970- og 1980-tallet – hopper over hele debatten om boligomsetningen i sin selvbiografi fra 1988, *Klar tale! Fra dokk til ting*. Mens Brundtland tar avstand fra Arbeiderpartiets linje i debatten om boligomsetningen i første bind av sine memoarer, feirer Erna Solberg og andre Høyrefolk avreguleringen av boligomsetningen som en del av «arven fra Kåre Willoch», et eksempel på hvordan Høyre åpnet samfunnet og avskaffet unødvendige lover og reguleringer.⁴⁶

For det fjerde, da prisreguleringen og den kommunale tomtepolitikken gikk i graven, forsvant grunnlaget for det tette forholdet mellom Arbeiderpartiet og boligkooperasjonen. Uten særskilt offentlig støtte eller beskyttelse så boligkooperasjonen seg nødt til å bli mer markedsorientert. Idealet om solidaritet mellom ulike grupper på boligmarkedet ble

tonet ned, og interessene til borettsshaverne ble skjøvet i forgrunnen.⁴⁷ Boligkooperasjonen støttet ikke lenger omsetningsreguleringene på boligmarkedet - OBOS var sågar en av drivkreftene bak den *de facto* avskaffelsen av prisreguleringen i Oslo i 1988 - og selvkostidealet ble forkastet. Fra slutten av 1980-tallet var ikke boligbyggelagene lenger halv-kommunale redskaper i den offentlige boligreisningens tjeneste, men profitorienterte aktører på linje med andre boligbyggere. Arbeiderpartiet mistet på denne måten et av sine fremste boligpolitiske redskap. Krakket på boligmarkedet på slutten av 1980-tallet fremskyndet denne utviklingen: tomme boliger og økt risiko betydde en mer forsiktig og mer forretningsmessig boligkooperasjon.⁴⁸ For en veteran som Thorbjørn Berntsen er boligsamvirkets utvikling et trist kapittel i Norges nyere historie. I et intervju med Dagbladet sammenfattet han boligsamvirkets skjebne på lakonisk vis: «Før hjalp OBOS deg å finne en billig bolig. Nå hjelper de deg med å selge den dyrest mulig».⁴⁹ Berntsen har kjent denne utviklingen på kroppen på mer enn én måte. Da han ble lansert som nestleder på slutten av 1980-tallet, ble han angrepet av partisekretær Jagland for sin rolle i 1970-talles boligdebatt.⁵⁰

Boligskatt

I boken *Tilbake til Politikken* fra 2014 skriver den unge sosialdemokraten Aksel Braanen Sterri at «Arbeiderpartiet har bidratt til en boligpolitikk som bruker flere titall milliarder kroner årlig på å drive boligprisene videre oppover». Hans spissformulerte konklusjon er at boligpolitikken tidligere «var et effektivt virkemiddel for å gi de eiendomsløse mulighetene til å eie sin egen bolig», men nå fremstår som en subsidiering av «den velbemidlede middelklasse og de aller rikeste av oss. Dagens boligpolitikk omfordeler fra fattig til rik».⁵¹ Braanen Sterri tenker her på fradragsretten for gjeldsrenter, lav ligningsverdi for boliger i formuesskattens grunnlag, fordelsbeskatningens avskaffelse i 2004 og fraværet av en nasjonal eiendomsskatt. Den såkalte underbeskatningen av boliger i Norge ble beregnet til omtrent 55 milliarder i 2013, mesteparten av disse subsidiene tilfaller grupper med relativt høye inntekter.⁵²

I utgangspunktet var det få eller ingen i Arbeiderpartiet som ønsket seg en situasjon som ligner på den Braanen Sterri beskriver. På begynnelsen av 1970-tallet ble rentefradraget og boligbeskatningen diskutert i et fordelingspolitisk perspektiv i arbeiderbevegelsen. En leder fra Arbeiderbladet 11. september 1970 tar til orde for et «rentetak», dvs. en avgrensning av fradragsretten til boliger av nøktern standard:

Hvorfor skal våre skattelover oppmuntre til bygging av luksusboliger i en tid da det er mangel på arbeidskraft i bygningsindustrien og folk

med vanlige inntekter har vanskeligheter for å skaffe seg en leilighet som de har råd til å bo i? [...] Folk med virkelig høye inntekter spekulerer i at skattelovgivningen faktisk betyr en subsidiering til dem som skaffer seg luksusbolig [...]. Det er altså ikke spørsmål om å oppheve retten til å trekke fra renteutgifter i forbindelse med boliglån, men den må begrenses til det man kan kalle vanlige boliger. De som ønsker å bo luksuriøst, bør betale det det koster.⁵³

Senere på 1970- og 1980-tallet ble det stadig ytret ønske om innføringen av et «rentetak» fra ulike hold i arbeiderbevegelsen. Harry Hansen, stortingsrepresentant fra Bergen, var en markant talsmann for begrensninger av fradragsretten, men også finansminister Per Kleppe hadde temaet høyt på agendaen. Kort fortalt: støtten til «rentetak» var bred i Arbeiderpartiet. De fordelingspolitiske argumentene var nærmest uslåelige i en sosialdemokratisk kontekst: rentefradraget var regressivt, i 1986 dekket staten hele 66 prosent av de mest privilegertes renteutgifter.⁵⁴

Debatten om rentefradragene gikk parallelt med diskusjonen om boligbeskatningen. Arbeiderpartiets boligutvalg og Kommunaldepartementet under ledelse av Odvar Nordli (1971-72) diskuterte begge eendomsskattene i et boligpolitisk perspektiv. Bjørn Skogstad Aamo, politisk rådgiver i departementet, argumenterte sterkt for de gunstige virkningene av en hardere beskatning av eldre boliger. Det ville redusere pris- og utgiftsgapet mellom gamle og nyere boliger og dermed redusere grunnlaget for svarte penger på boligmarkedet, mente Skogstad Aamo. I tillegg synes det klart at Skogstad Aamo, Nordli og boligutvalget mente det var saklige, fordelingspolitiske hensyn som tilsa økt boligbeskatning.

I realiteten så man for seg boligsektoren som et lukket kretsløp der ressursene måtte fordeles rettferdig og formålstjenlig.

Etter deres oppfatning var eiere av større boliger gjerne relativt privilegerte sammenlignet med ungdom og andre som strevde med å etablere seg på boligmarkedet. Rimeligvis kunne derfor førstnevntes «ganske store og tilfeldige gevinster»⁵⁵ trekkes inn til fordel for fellesskapet. Ikke minst kunne økt skattlegging finansiere bedre etableringsvilkår for yngre husstander. I realiteten så man for seg boligsektoren som et lukket kretsløp der ressursene måtte fordeles rettferdig og formålstjenlig. Odvar Nordli formulerte det på følgende vis i et

notat fra 1972: «Saklige og boligpolitiske hensyn tilsier en viss økning av utgiftene i den eldre boligmassen. Dette kan [...] skje ved økning av renter og avdrag på eldre husbanklån og ved endringer i boligbeskatningen. Jo større del som trekkes inn over beskatningen, jo sikrere kan den sosiale fordelingseffekten ivaretas».⁵⁶ Boligutvalget - som var preget av tungvektene fra boligkooperasjonen som Ivar Mathisen og John Martin Sørgaard, direktør i NBBL, - var enda klarere i sin sak i et notat fra samme år: boligforbruket er «ofte uttrykk for selve forskjellen i levestan-

dard mellom mennesker, og det finnes ikke få boliger som må betegnes som luksuspregede. Slikt forbruk må beskattes hardt, ikke minst ut fra hensyn til de knappe ressurser som totalt sett vil eksistere innen sektoren i lang tid fremover».⁵⁷

Planene om økt boligbeskatning og «rentetak» møtte en skjebne som minner om endeliktet til ambisjonene om å øke den offentlige kontrollen med boligomsetningen. I begge tilfeller bidro motstand fra velgergrupper, interesseorganisasjoner og andre partier til at Arbeiderpartiet skrinla sine styrings- og fordelingspolitiske ambisjoner. Allerede ved kommunevalget i 1971 forsøkte Høyre å utnytte boligskattedebatten til sin fordel. Et rundskriv fra Riksskattestyret satte fart i debatten. Rundskrivet, som ironisk nok var bestilt av den borgerlige Borten-regjeringen (1965-71), tok til orde for å heve skattetakstene for eiendom nærmere de reelle markedsprisene. Egentlig var dette bare en presisering av det teoretiske utgangspunktet for skattelovgivning siden 1911. Likevel ble det - i likhet med Sekse-komiteens boligbeskatningsutredning fra 1973 som målbar lignende synspunkter - møtt med skarpe reaksjoner. Høyre og det nye partiet av skattemotstandere, Anders Langes Parti (ALP), og organisasjoner som Grunneierforbundet og Huseierforbundet protesterte mot det de mente var en betydelig skatteskjerpelse for et stort antall boligeiere. En protestgruppe av boligeiere fra Rogaland leverte også 13 000 underskrifter til Stortinget.⁵⁸

Høyres virkelighetsforståelse seiret i opinionen. En meningsmåling fra mars 1973 viste riktignok at 41 prosent støttet økt skattlegging av «dyre boliger». Den samme målingen viste imidlertid at hele 93 prosent av befolkningen var motstandere av Sekse-komiteens innstilling. Sett i dette lys er det ikke rart at alle partier tok avstand fra boligbeskatningsutredningens forslag om å utjevne nasjonale variasjoner og øke takstnivået, for eksempel fra 30 til 80 prosent av en boligs omsetningsverdi i Oslo.⁵⁹ Arbeiderpartiets ad-hoc utvalg om boligskatt avviste utredningens forslag til nytt takstsystem, med den begrunnelse at det ville føre til store utgiftsøkninger for husholdninger med «vanlige boliger og hytter».⁶⁰ Senere vedtok Stortinget i 1975 et lovforslag fra Bratteli-regjeringen som satte til side prinsippene fra skatteloven av 1911. I forslaget, som gikk mot generelle skatteskjerpelser, heter det at boliger «til egen bruk bør behandles vesentlig gunstigere skattemessig enn andre former for formue som gir avkastning».⁶¹ Et bredt stortingsflertall opphevet dermed koblingen mellom markedsverdier og takstnivå, og presiserte at lav boligskatt var et av virkemidlene som skulle sørge for at «alle som ønsker det bør kunne eie sin egen bolig».⁶² Det er ikke vanskelig å være enig med statsviteren Ulf Torgersen om at Bratteli-regjeringens lovforslag på dette punktet var mer «taktisk enn ekte følt».⁶³ Ifølge Bjørn Skogstad Aamo, som var sekretær i Arbeiderpartiets boligutvalg på

Fra 1. mai-toget i Oslo i 1977. Ikke alle var enige i Høyres boligpolitikk. FOTO: ARBEIDERBLADET / ARBARK

begynnelsen av 1970-tallet, var sentrale aktører som Reiulf Steen og Per Kleppe skeptiske til å flagge alt for skarpe holdninger i boligbeskatningsdebatten etter kontroversene rundt Riksskattestyrets rundskriv.⁶⁴ Parti-sekretær Ronald Bye var også kritisk til Arbeiderpartiets linje i debatten om boligskatt. Hans bok fra 1975, *Synspunkter og vurderinger*, kan leses som et forsvar for den vanlige arbeiders rett til bil, bolig og hytte.⁶⁵

De neste 40 årene etter vedtaket i 1975 fortsatte boligbeskatningen å være en hodepine for Arbeiderpartiet. På tross av stor prinsipiell støtte for en begrensning av rentefradraget i partiet, forsøkte statsminister Nordli og andre å ta avstand fra tanken om å innføre «rentetak» både i valgkampene i 1977 og 1979. Nordlis handlinger var etter alt å dømme motivert med utgangspunkt i en vurdering av holdningene i opinionen, og hans oppfatning om at Høyres politikk i skatte- og boligpolitikken «traff folk hjemme».⁶⁶ I Høyrepolitikernes retorikk ble stundom forslagene om «rentetak» slått sammen med andre forslag - som de nye reguleringene i boligkooperasjonen og offentlig boligformidling - som de hevdet representerte et angrep på den jevne borgers eiendomsrett.⁶⁷ I november 1977 ble det for øvrig publisert en meningsmåling som viste at 84 prosent var tilhengere av en ubegrenset rett til å trekke fra gjeldsrenter på skatten.⁶⁸

trerer et generelt poeng. Fra og med dette tiåret ble boligskatt et sårt tema for Arbeiderpartiet. Valgtaktiske hensyn har ofte vært styrende for sosialdemokratisk politikk på dette området: motstand fra opinionen, interesseorganisasjoner, Høyre og Fremskrittspartiet har gjort det vanskelig for Arbeiderpartiet å føre en boligskattepolitikk i tråd med faglige råd og fordelingspolitiske ambisjoner. En lang rekke offentlige utvalg - fra skattekommissjonen i 1984 til Scheel-utvalget i 2014 - har av ulike grunner tatt til orde for økt boligbeskatning. Grovt sagt har det politiske flertallet, inkludert Arbeiderpartiet, i alle tilfeller vendt det døde øret til.⁶⁹ Det er symptomatisk at det forrige offentlig boligutvalget, nedsatt av Stoltenbergs rødgrønne regjering (2005-2013), fikk boligskatten eksplisitt utdefinert fra sitt mandat. Ifølge Håkon Haugli, boligpolitisk talsmann for Arbeiderpartiet i perioden 2009 til 2013, «var og er» boligskatten et «tabu». Nåværende partileder Jonas Gahr Støre har på sin side med referanse til skattesubsidiene i boligsektoren uttalt at, når «det gjelder eiendom, er vel selv vi i opposisjonen litt redde for å si hva vi egentlig mener».⁷⁰ Oslo Arbeiderpartis beslutning om å droppe kravet om eiendomsskatt ved kommunevalgene i 2007 og 2011 er også illustrerende. I 2007 uttalte for eksempel byrådsleder kandidat Rune Gerhardsen at «det ble så mye støy og skremsler sist at jeg var lite lysten på å kjøre frem eiendomsskatten enda en gang».⁷¹ Gerhardsen tenker her på den effektive kampanjen Huseierforbundet kjørte mot Oslopartiet i 2003; åtte år senere gikk Libe Rieber-Mohn til det skritt å love overfor forbundet, at «med meg som byrådsleder i denne byen blir det ikke eiendomsskatt».⁷²

Avslutning: sosialdemokratiets såreste punkt?

I denne artikkelen har jeg behandlet Arbeiderpartiets politikk på tre boligpolitiske delområder. Etter min oppfatning illustrerer de på ulike måter hvorfor boligpolitikken er en god kandidat til betegnelsen «sosialdemokratiets såreste punkt». Alle områdene illustrerer at Arbeiderpartiet har mistet kontrollen over sentrale deler av boligsektoren: Boligbyggingen, boligomsetningen og boligbeskatningen er i dag frikoblet fra styrings- og fordelingspolitiske målsettinger og dermed ute av takt med sosialdemokratiske kjerneverdier.

Det kan selvfølgelig innvendes at dette ikke utgjør et eksistensielt problem for Arbeiderpartiet. Man kan mene som Friedrich Engels i *Zur Wohnungsfrage*, at boligpolitikk er en småborgerlig avsporing fra kampen mellom arbeid og kapital, eller at ulikhet skapt i boligsektoren best bekjempes gjennom allmenn fordelingspolitikk.⁷³ Mange både på høyre- og venstresiden vil også hevde at boligpolitikken fra den lange etterkrigstiden ikke er mye å savne. At reguleringene på boligmarkedet

var til fordel for den såkalte «OBOS-adelen», det vil si relativt velbeslåtte grupper med høyt kånnummer, er for eksempel et velkjent synspunkt.⁷⁴ Like fullt er det historiefaglig og samfunnsmessig interessant at politikken fra 1970 til 2015 på de tre delområdene i realiteten har gjennomgått en grunnleggende liberalisering, om enn ikke alltid retorisk. For mange sosialdemokrater er dette faktumet knyttet til ubehag og frustrasjon, som etter mitt skjønn avsløres når de snakker om at den brede boligpolitikken «er et forsømt kapittel»⁷⁵ eller at det «dessverre» ikke er kommunen som bygger boliger.⁷⁶

Boligpolitikkenes sårhet kommer også til uttrykk i omformingen av institusjoner som står arbeiderbevegelsens hjerter nært. OBOS er ikke lenger et redskap i den offentlige boligbyggingens tjeneste, men et kommersielt boligselskap. Husbanken er ikke primært boligbyggingsbanken den var i tiårene etter krigen, men en velferdsetat orientert mot de mest vanskeligstilte på boligmarkedet. I tillegg har nye og for Arbeiderpartiet fremmede aktører, som private tomteselskaper, vokst seg sterke de siste tretti årene. Disse profittmaksimerende selskapene nevnes sjelden i sosialdemokratiske festtaler. Arbeiderpartiets boligpolitiske retorikk er oftere vent mot en fortid hvor de nye aktørene ikke eksisterte og de gamle institusjonene hadde sin opprinnelige form. Da partiets ordførerkandidat i Oslo, Tone Tellevik Dahl, nylig uttalte at hun «elsker Husbanken», var det tilsynelatende primært bankens gullalder på 1960- og 1970-tallet hun hadde i tankene.⁷⁷

Skjebnen til boligkooperasjonen og reguleringene på boligmarkedet er også et sårt punkt som følge av velgerlekkasjer og Høyres seier i kampen om historien. I likhet med boligbeskatningen illustrerer boligomsetningen konflikten mellom høye sosialdemokratiske idealer og valgtaktiske avveininger. Også i Danmark og Sverige har sosialdemokratenes fordelingspolitiske ambisjoner møtt sterk motstand hos boligeiere, interesseorganisasjoner og borgerlige partier. På lignende måte som Huseierforbundet i Norge, kjørte det svenske Villaeierforbundet en hard kampanje mot eiendomsskatten på 2000-tallet. Denne kampanjen ble kronet med seier i 2008, da den svenske eiendomsskatten ble avskaffet. I Danmark gikk stemmeandelen til sosialdemokratene blant boligeiende arbeidere ned fra 73 til 46 prosent mellom 1966 og 1975, delvis som følge av partiets ønske om å øke boligbeskatningen. Ronald Byes danske meningsfelle, sosialdemokraten Erhard Jacobsen, etablerte til og med et boligeiervennlig utbryterparti, Centrumsdemokratene, som kom inn med flere representanter i Folketinget ved jordskredsvalget i 1973. I lys av disse skandinaviske erfaringene, er det ikke rart at sentrale sosialdemokrater som finansminister Gunnar Sträng i Sverige, statsminister Anker Jørgensen i Danmark og Trygve Bratteli tidvis fant grunn til å presisere at arbeiderbevegelsen var boligeiernes venner.⁷⁸

Noter

- 1 R. Ervik, *The Hidden Welfare State in Comparative Perspective*, Saarbrücken 2009: 1-4, 219-237.
- 2 E. Annaniassen, *Boligpolitikk og boforhold som etterkrigs historisk forskningsfelt*, Bergen 1994.
- 3 B. Furre, *Norsk historie 1905-1990. Vårt hundreår*, Oslo 1996: 225.
- 4 Furre 1996: 322.
- 5 F. Sejersted, *Sosialdemokratiet tidsalder*, Oslo 2005: 288.
- 6 Furre 1996: 421-22, 425.
- 7 J. Fagerberg, Å. Cappelen, L. Mjøset og R. Skarstein, The Decline of Social-Democratic State Capitalism in Norway, i *New Left Review*, bd. 181, nr.1, 1990: 76; J. Skeie, Boligsektoren og den nyliberale vendingen, i *Nytt Norsk Tidsskrift*, bd., nr. 3-4, Oslo 2004.
- 8 J. Sørvoll, *Norsk boligpolitikk i forandring. Dokumentasjon og debatt*, Oslo 2011a; J. Sørvoll, *The politics of cooperative housing in Norway and Sweden*, doktoravhandling i historie, Universitetet i Oslo 2014a.
- 9 J. Sørvoll, *Arbeiderpartiet og boligomsetningen. Fra totalreguleringsambisjoner til markedsstyring*, masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo 2007; E. Annaniassen, *Boligsamvirkets historie i Norge*, Oslo 1991-1996.
- 10 J. Sørvoll, *Den boligsosiale vendingen*, vedlegg til NOU 2011:15, Oslo 2011b: 171-179.
- 11 NRK på nett, 12.01.2012, www.nrk.no/norge/innrommer-feilslatt-boligpolitikk-1.7950573 sett: 29.1.2014.
- 12 *Morgenbladet* 11-17.10.2013.
- 13 *Aftenposten* 24.10.2011; Agenda, *Et rettferdig skattesystem. Innføring av eiendomsskatt*, Oslo 2014; A. Holt-Jensen, *Bolig for alle? Problemer og visjoner for norsk boligpolitikk*, Oslo 2013; Manifest, *Før det smeller. Politiske tiltak mot ekstreme boligpriser*, Oslo 2013.
- 14 Innst. S. nr. 229 2003-2004:5-6; K. E. Schjøtt-Pedersen, Boligens plass i velferdsstaten, 2013, <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/smk/taler-og-artikler/2013/bolig.html?id=730101> sett: 26.2.2014.
- 15 B. Bengtsson, *Bostaden – välfärdsstatens marknadsvara*, doktoravhandling, Universitet i Uppsala 1995.
- 16 Sørvoll 2015: 142; Sørvoll 2011a: 59-61.
- 17 E. Annaniassen, *Nå bygger vi den nye tid*, bd. 2, i *Boligsamvirkets historie i Norge*, Fagernes 1996: 189; T. Kili og J. Skeie, *Pionér i 50 år. USBL fra selvbygging til økologi 1948-1998*, Oslo 1998:19-21. J. Sørvoll, Motstand i boligeiernes land, i K. Kjeldstadli, I. Helle og J. Sørvoll (red.), *Historier om motstand. Kollektive bevegelser i det 20. århundret*, Oslo 2010: 257.
- 18 Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (heretter Arbark), Per Kleppes arkiv, Boks: D- 0072, mappe Staur 28-30/1, politiske samtaler, Staur 28/1 1979, håndskrevne notater: 10, 20; E. Reiersen og E. Thue, *De tusen hjem. Den norske Stats Husbank 1946-1996*, Oslo 1996: 306-307; St.meld. nr. 12 1981-82: 6.
- 19 B. Nordahl, Kommunenes rolle i boligforsyningen, i B. Nordahl (red.), *Boligmarked og boligpolitikk*, Trondheim 2012: 93-94; Sørvoll 2011a: 82, 86-96.
- 20 Arbark, Sosialistisk Venstrepartis arkiv, Boks: Da – 0443, mappe: Boligpolitisk utvalg 1982-84-86, «Om varslede endringer på boligsektoren», Bjørg Ofstad 26.02.82:2.
- 21 Sørvoll 2011a: 62, 68-73.
- 22 Sørvoll 2008: 144-145.
- 23 Se f. eks.: Sørvoll 2008: 144; Arbeiderpartiets program 2009-2013: 45-46.

- 24 Arbeiderpartiets boligutvalg 2012: 2.
- 25 Ibid.
- 26 J. Sørvoll, Boligbygging i storbyene: retorikk og praksis, i *Eiendomsmeglere* nr. 7-8, Oslo 2014b: 13-14.
- 27 H.O. Lahlum, *Haakon Lie. Historiene, mytene, mennesket*, Oslo 2010: 427-427; T. Viksveen, *Den lange veien. Oslo Arbeiderparti 1910-2010*, Oslo 2010: 216.
- 28 T. Bergh, Pragmatic and Democratic Socialism. Ideological and Political Trends in the Norwegian Labour Party during the 1940s and 1950s, i *Scandinavian Journal of History*, bd. 16, nr. 3: 205-213.
- 29 L. Gulbrandsen, *Fra marked til administrasjon? Boligmarked og boligpolitikk i Oslo i det tjuende århundret*, doktoravhandling, Universitetet i Oslo 1980:302-303; Oslo Byarkiv (heretter OB.), forhandlinger i bystyret 1934-35, sak 57 kooperativ boligbygging.
- 30 Protokoll fra DNAs landsmøte 1949:96.
- 31 Sørvoll 2014a: 146-150.
- 32 OB., Referat fra bystyrets forhandlinger 1958-59, 18.9.1958: 22.
- 33 Sørvoll 2014a: 151-156.
- 34 Sørvoll 2008: 82-106.
- 35 Viksveen 2010: 218.
- 36 Sørvoll 2008: 92-99.
- 37 Sørvoll 2008: 124-124, 138-142, 152.
- 38 Protokoll fra DNAs landsmøte 1987: 72.
- 39 A. Giddens, *The Third Way. The renewal of Social Democracy*, 1998: 18; D. Sassoon, *One hundred years of socialism*, New York 1996: 736.
- 40 T. Jagland, sitert fra Sørvoll 2008: 149.
- 41 T. Jagland, sitert fra K. R. Tjernshaugen, *Hellige kyr på slaktebenken. Nyorienteringen i Arbeiderpartiet på 1980-tallet*, masteroppgave i historie, Universitetet i Bergen 2006: 63.
- 42 A.H. Bay, *Boligstatus og stemmegivning; eller boligpolitikken betydning for høyrebølgen*, hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo 1985: 88-90.
- 43 F. Sejersted, Norge under Willoch, i F. Sejersted, *Norsk idyll?*, Oslo 2000: 118; Sørvoll 2014a: 313-318.
- 44 *Aftenposten* 8.11.1972.
- 45 Kommunal- og arbeidsdepartementets arkiv, Bolig- og bygningsavdelingen, Boks 014 boligformidlingsutvalget 1971-72, diverse høringsuttalelser.
- 46 E. Solberg, Arven etter Kåre Willoch, i *Aftenposten* 14.10.2006; T. Berntsen, *Klar tale! Fra dokk til ting*, Oslo 1988; G. Harlem Brundtland, *Mitt liv 1939-1986*, Trondheim 1997: 378-379.
- 47 E. Annaniassen, *Tidene skifter*, bd. 3, i *Boligsamvirkets historie i Norge*, Fagernes 1996: 55.
- 48 B. Bjørnson og A.K. Kronborg, *Hele folket i bus. OBOS 1970-2009*, Oslo 2009: 192-199; Sørvoll 2014a: 408-410.
- 49 *Dagbladet* 21.1.2000.
- 50 *Aktuelt Perspektiv* 17.12.1988.
- 51 A. Braanen Sterri, *Tilbake til Politikken. Hvordan Arbeiderpartiet igjen skal bli folkets parti*, Oslo 2014: 61.
- 52 Braanen Sterri 2014: 64.
- 53 *Arbeiderbladet* 11.9.1970.
- 54 J. Christensen, *Social Democratic Tax Policy Updated*, masteroppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo 2009: 75; Sørvoll 2011a: 160; B. S. Tranøy, *Losing Credit. The Politics of Liberalisation and Macro-Economic Regime Change in Norway 1980-92 (99)*, doktoravhandling i statsvitenskap, Universitetet i Oslo 2000: 126.

- 55 Arbeiderpartiets utvalg for bolig og miljøpolitikk (1972), sitert fra Sørvoll 2011a: 144.
- 56 Sørvoll 2011a: 143.
- 57 Sørvoll 2011a: 143-144.
- 58 U. Torgersen, *Omstridt boligslett. Ut- og avviklingen av skatt av inntekt fra å bo i egen bolig 1882-1996, med særlig vekt på de tre siste tiår*, Oslo 1996: 105-115.
- 59 Sørvoll 2011a: 147.
- 60 Arbark, Per Kleppes arkiv, Boks D- 0095, mappe: boligbeskatning, Innstilling fra DNAs Ad hoc-utvalg om boligbeskatning 21.3.1973: 18.
- 61 Ot. Prp. Nr. 42 1974-75: 3.
- 62 Innst. O. Nr. 49 1974-75: 7.
- 63 Torgersen 1996: 70.
- 64 Sørvoll 2011a: 144-145.
- 65 R. Bye, *Synspunkter og vurderinger*, Oslo 1975.
- 66 J. Nyhamar, *Nye utfordringer (1965-1990)*, bd. 6, i *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, Oslo 1990: 338-339.
- 67 *Aftenposten* 14.5.1981.
- 68 Torgersen 1996: 122.
- 69 NOU 1984 22: 14; NOU 2003 9: 249; NOU 2009 10: 297; NOU 2011 1: 219; NOU 2014 13: 296-297.
- 70 *Morgenbladet* 8.8.2014.
- 71 *Dagsavisen* 6.9.2007.
- 72 Braanen Sterri 2014: 73.
- 73 F. Engels, *The Housing Question*, London 1935 (1872): 43-47, 77.
- 74 L. Gulbrandsen, Popularitetens fordelingspolitiske pris, i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 2, Oslo 1983: 79-98.
- 75 NRK på nett, 12.01.2012, www.nrk.no/norge/innrommer-feilslett-boligpolitikk-1.7950573 sett: 29.1.2014.
- 76 Bystyrerepresentant for Arbeiderpartiet Anders Røberg-Larsen på Leieboerforeningens boligdebatt (Feig boligpolitikk), 19.5.2015.
- 77 Tone Tellevik Dahl på Samsvar-seminaret «Trenger vi en ny boligpolitikk?» på Høgskolen i Oslo og Akershus, 27.8.2015.
- 78 Sørvoll 2014a: 483-484.